

Spinoza: Filosoof van de vrijheid

Recensie door:

Jan Mendrik,

www.spinozakringsoest.nl

jmendrik@gmail.com

20 november 2024

Inleiding

Spinoza, *Filosoof van de vrijheid*, (in het Engelstalige origineel: *Spinoza: Freedom's Messiah* van Ian Buruma is ondanks de beperkte omvang van ca 195 bladzijden, een compleet overzicht van Spinoza's leven. Als lezer van het boek was ik weer onder de indruk van de soepele en boeiende schrijfstijl van Ian Buruma. Het lezen was een genot alhoewel ik in het boek niets tegenkwam dat al niet bekend was over het leven van Spinoza. Ian Buruma leunt nogal op Steven Nadlers biografie van Spinoza. Op verschillende punten noemt hij Nadler *Spinoza's biografie*. Maar hij gebruikt ook andere biografische bronnen aan zoals Colerus, Bayle, Jonathan Israel, Meinsma, Gullan-Whur, Verbeek, Klever en Stuart Hamshire. Hij legt context uit over de samenleving waarin Spinoza leefde met details van het Hollandse leven die vooral voor Amerikaanse lezers wetenswaardig zijn maar die voor Nederlanders bekend zijn. Zoals de relatieve tolerantie in de 17^e eeuw in Nederland, de Jodenvervolging, de Joodse woorden in de Nederlandse taal (zoals Mokum), de Calvinistische geest, Nederlands gedoogbeleid, etc.

Tijdens het lezen begon ik mij ook te verheugen op het laatste hoofdstuk ("Spinozisme"). Maar toen ik daar aanlandde bleek dat erg beperkt te zien. Ik had gedacht dat Ian Buruma met zijn rijke kennis van culturen en literatuur een beeld zou geven over het voortbestaan van het gedachtegoed van Spinoza tot in deze tijd. Dat bleef uit. Maar wellicht is dat een onderwerp voor een vervolg.

Ian Buruma blijft dicht bij de feiten maar het boek is allerminst saai; hij vertelt het heel levendig. De focus ligt in het boek meer op het leven van Spinoza dan op zijn filosofie. Maar veel aspecten van zijn leven komen tussendoor toch aan de orde waardoor een goed beeld van Spinoza ontstaat. Zeker aanbevolen voor degenen die (op)nieuw met Spinoza willen kennismaken.

Samenvatting van het boek (hoofdstuksgewijs):

1. Een Spinoza voor iedereen

Ian Buruma onderkent dat Spinoza in de loop der eeuwen op velerlei wijze is geïnterpreteerd.

Sommigen zagen hem als een dienaar van de duivel, terwijl anderen hem als een heilige

beschouwen. De vraag rijst dan: wat voor heilige? Een heilige van rationalisme of metafysica, atheïsme of pantheïsme, liberalisme of despotisme?

Diverse denkers en stromingen hebben Spinoza opgeëist. Aan het eind van de 18e eeuw omarmden Duitse intellectuelen Spinoza (de pantheïsmestrijd), terwijl Franse radicalen hem zagen als de atheïstische vader van de Franse Revolutie. Goethe preees Spinoza's nuchtere kijk op God en natuur, terwijl Flaubert hem als inspiratiebron zag voor het naturalisme. Engelse romantici, zoals Coleridge, waren eveneens gefascineerd door Spinoza.

Marx was sterk beïnvloed door Spinoza's religiekritiek. Hij zag de afschaffing van religie als een voorwaarde voor waar geluk en vond inspiratie in Spinoza's *Theologisch-politiek traktaat*. Marx zag Spinoza als de profeet van sociale transformatie en gebruikte diens ideeën over vervreemding en vals bewustzijn.

Freud zag in Spinoza de grondlegger van de moderne psychologie. Hij preees Spinoza's focus op zelfkennis als weg naar verlossing. Volgens Freud maakte Spinoza de weg vrij voor een rationeel-wetenschappelijke benadering van de waarheid over onszelf.

Er zijn vele Spinoza's: een Nederlandse republikeinse Spinoza, een Spaanse aristocratische Spinoza, en zelfs een zionistische Spinoza. Ben-Gurion, de eerste premier van Israël, vond steun in Spinoza's stelling dat Joden ooit een eigen staat zouden kunnen stichten.

Ian Buruma legt de nadruk op Spinoza's pleidooi voor vrijheid van denken. Spinoza zag deze vrijheid als essentieel voor zowel het individu als de samenleving. Hij was een fel tegenstander van dogmatiek, vooral wanneer deze gebaseerd was op geloof en emoties in plaats van rationele argumenten.

Het eerste hoofdstuk benadrukt zo de blijvende relevantie van Spinoza's denken. Hoewel hij eeuwen geleden leefde, zijn zijn ideeën over vrijheid van denken, de scheiding van kerk en staat, en de kracht van de rede nog steeds actueel en inspirerend, vooral in tijden waarin deze waarden onder druk staan.

2. Een Veilige Plek

Ian Buruma onderzoekt de reputatie van Amsterdam als toevluchtsoord voor Joden in de 17e eeuw en de complexe realiteit van tolerantie en intolerantie in die periode. De titel "Mokum", Jiddisch voor "plek", suggereert een gevoel van veiligheid en geborgenheid, maar de geschiedenis van Joden in Amsterdam is genuanceerder dan deze naam doet vermoeden.

Amsterdam stond bekend om zijn relatieve tolerantie ten opzichte van religieuze minderheden, waaronder Joden. Deze tolerantie was vooral pragmatisch, gedreven door commerciële belangen. De Nederlanders waren open voor iedereen die kon bijdragen aan de bloeiende handel van de stad.

De Unie van Utrecht uit 1579 garandeerde vrijheid van godsdienst, wat aantrekkelijk was voor Joden die elders vervolging ondervonden. Deze tolerantie was echter niet absoluut en werd soms "gedoogd", wat betekent dat illegale of onwenselijke praktijken

werden getolereerd zolang ze de maatschappelijke orde niet verstoorden.

De joodse gemeenschap in Amsterdam groeide aanzienlijk met de komst van Sefardische Joden, die uit Spanje en Portugal waren verdreven vanwege hun geloof. Deze Sefardim brachten hun commerciële expertise en internationale contacten mee, wat bijdroeg aan de economische welvaart van Amsterdam. De Sefardim waren echter ook intern verdeeld en keken neer op de Asjkenazische Joden, die uit Duitsland en Oost-Europa kwamen. De Sefardim zagen de Asjkenazim als arm en onbeschaafd en werkten samen met de autoriteiten om hun migratie te beperken.

Ondanks de relatieve tolerantie, bleven er spanningen en conflicten bestaan tussen verschillende religieuze groepen. De Gereformeerde Kerk, de dominante religieuze macht, zag het als haar taak om burgers te beschermen tegen "valse religies". Sommige calvinisten pleitten voor de verbanning van Joden en katholieken, hoewel het gedoogbeleid over het algemeen de overhand had.

Het verhaal van Uriel da Costa illustreert de gevaren van het afwijken van religieuze dogma's binnen de Joodse gemeenschap. Da Costa werd verbannen uit de joodse gemeenschap vanwege zijn ketterse opvattingen en leefde jarenlang in isolement.

3. Geboren voor de Twist

De Nederlandse Republiek was in de 17e eeuw een bolwerk van religieuze verdeeldheid. De Reformatie had geleid tot de opkomst van verschillende protestantse stromingen, die fel met elkaar streden om de ware leer. Binnen de calvinistische gemeenschap woedde een hevige strijd tussen de "rekkelijken" en de "preciezen", met bekende vertegenwoordigers Arminius en Gomarus. De rekkelijken waren voorstander van een meer tolerante interpretatie van de leer van Calvijn, terwijl de preciezen vasthielden aan een strikte, orthodoxe interpretatie. Deze theologische conflicten hadden ook politieke implicaties, waarbij de rekkelijken zich over het algemeen aansloten bij de regenten, die de macht van de adel en de Oranjes wilden inperken, terwijl de preciezen de kant van de Oranjes kozen, die een sterke centrale overheid voorstonden.

Ook binnen de joodse gemeenschap in Amsterdam waren er spanningen en conflicten. De komst van de Sefardische Joden, die uit Spanje en Portugal waren verdreven, had geleid tot een aanzienlijke groei van de gemeenschap. De Sefardim waren echter verdeeld over verschillende kwesties, waaronder de interpretatie van de joodse wet en de rol van de rabbijnen. De scherpe veroordeling van Uriel da Costa, die uit de joodse gemeenschap was verbannen vanwege zijn ketterse opvattingen, illustreerde de gevaren van het afwijken van de religieuze dogma's. De strenge houding van rabbijn Morteira ten opzichte van afvalligen, zoals Da Costa en later Spinoza, was representatief voor de orthodoxe stroming binnen de Sefardische gemeenschap. De dreiging van de Inquisitie, die in Spanje en Portugal nog steeds actief was, wierp een schaduw over de joodse gemeenschap in Amsterdam. Veel Sefardim waren conversos, afstammelingen van Joden die gedwongen waren zich tot het christendom te bekeren.

De angst voor vervolging en de wens om hun joodse identiteit te herbevestigen, leidden tot een zekere mate van orthodoxie en intolerantie binnen de Sefardische gemeenschap. Deze angst voor de Inquisitie wordt ook genoemd als mogelijke verklaring voor de wrede behandeling van Da Costa door zijn voormalige geloofsgenoten.

Ondanks de religieuze conflicten en de dreiging van vervolging, was het 17e-eeuwse Amsterdam ook een broeiest van intellectuele activiteiten. De relatieve vrijheid van denken en meningsuiting in de Republiek trok geleerden en denkers uit heel Europa aan. De opkomst van het cartesianisme, de filosofie van René Descartes, had een grote invloed op het intellectuele klimaat van die tijd. Descartes' nadruk op de rede en de twijfel als basis voor kennis sloot aan bij de kritische geest van veel Amsterdamse intellectuelen, waaronder Spinoza. De invloed van Descartes wordt ook genoemd als mogelijke verklaring voor de toenemende scepsis ten opzichte van religieuze dogma's en wonderen.

4. Uit de tempel gejaagd

Spinoza's groeiende twijfels over de joodse dogma's en rituelen begonnen steeds meer op te vallen binnen de Sefardische gemeenschap. Net als Uriel da Costa vóór hem, vond Spinoza de leer benauwend en beperkend. Hij trok de leerstellingen over de uitverkiezing van het joodse volk, de goddelijke oorsprong van de Mozaïsche wetten en de noodzaak van strikte naleving van de joodse wetten in twijfel. De bronnen suggereren dat Spinoza's twijfels werden gevoed door zijn intellectuele nieuwsgierigheid, zijn contacten met vrijdenkers buiten de joodse gemeenschap en mogelijk ook door zijn studie van joodse filosofen die de grenzen van de orthodoxie hadden verkend.

In 1655 raakte Spinoza bevriend met Juan de Prado, een jonge arts die soortgelijke twijfels koesterde over de joodse dogma's en rituelen. Prado's openlijke kritiek op de joodse wetten bracht hem in conflict met de rabbijnen, die hem uiteindelijk dreigden met verbanning. Bronnen suggereren dat Spinoza's vriendschap met Prado en hun gedeelde twijfels over de joodse leer hebben bijgedragen aan zijn eigen conflict met de rabbijnen.

De spanningen tussen Spinoza en de rabbijnen liepen op tot een confrontatie, waarbij Spinoza werd beschuldigd van ketterij en geëist werd dat hij zijn afwijkende opvattingen zou herroepen. Spinoza weigerde te buigen voor de eisen van de rabbijnen en vasthield aan zijn recht op vrijheid van denken en meningsuiting. Deze weigering om zich te conformeren aan de religieuze dogma's leidde tot de dramatische beslissing van de rabbijnen om Spinoza te verbannen uit de joodse gemeenschap. De verbanning van Spinoza werd geformaliseerd in een cherem, een plechtige banvloek die in juli 1656 in de Portugese synagoge werd uitgesproken. De tekst van de cherem was ongemeen hard en vervloekte Spinoza met alle mogelijke plagen, zowel overdag als 's nachts. Hij werd verbannen, verstoten en vervloekt, en zijn naam zou worden uitgewist. De cherem had

verstrekken de gevolgen voor Spinoza's leven. Hij werd verstoten door zijn familie en vrienden, en was gedwongen om een nieuw leven op te bouwen buiten de joodse gemeenschap. Bronnen beschrijven Spinoza's reactie op de verbanning als kalm en berustend. Hij koos ervoor om zich te richten op zijn filosofische studies en zag zijn verbanning als een kans om te leven in vrijheid en onafhankelijkheid. De verbanning van Spinoza markeerde een keerpunt in zijn intellectuele ontwikkeling. Bevrijd van de beperkingen van de joodse orthodoxie, kon hij zijn eigen filosofische systeem ontwikkelen, dat radicaal brak met de traditionele religieuze dogma's en de basis legde voor de Verlichting.

5. De Donkere Jaren

Na zijn verbanning verliet Spinoza Amsterdam en vestigde zich in Rijnsburg. De nabijheid van de Universiteit Leiden bood hem de mogelijkheid om in contact te komen met andere intellectuelen en zijn filosofische studies voort te zetten. Hij verdiende de kost met het slijpen van lenzen, een ambacht dat hij mogelijk had geleerd van Franciscus van den Enden, zijn voormalige leraar Latijn. Spinoza leefde sober en teruggetrokken. Hij at voornamelijk havermost met boter, dronk zelden alcohol en sloeg uitnodigingen voor diners af.

In Rijnsburg kwam Spinoza in contact met de collegianten, een vrijzinnige religieuze groep die zich verzette tegen de dogmatische leer van de calvinistische kerk. De collegianten benadrukten de individuele beleving van het geloof en stonden open voor discussie met mensen van verschillende religieuze achtergronden. Spinoza zocht ook contact met quakers, een andere dissidente groep die in die tijd naar Nederland was gevlucht om aan vervolging in Engeland te ontkomen. De quakers geloofden in de innerlijke verlichting van de Heilige Geest en verwierpen de autoriteit van kerkelijke instituten.

De jaren in Rijnsburg waren een periode van intense intellectuele groei voor Spinoza. Hij werkte aan zijn eerste grote filosofische werk, de *Korte Verhandeling over God, de Mens en zijn Geluk*, waarin hij zijn ideeën over God, de natuur en de menselijke vrijheid begon te ontwikkelen. Hij legde ook de basis voor zijn de *Ethica*, waarin hij een systematische analyse van de werkelijkheid zou presenteren.

De invloed van René Descartes is duidelijk zichtbaar in Spinoza's vroege werk. Hij nam Descartes' nadruk op de rede en de twijfel als basis voor kennis over, maar ging verder dan Descartes in zijn afwijzing van de dualiteit tussen lichaam en geest.

De jaren 1663-1664 werden geteisterd door een pestepidemie die vele slachtoffers eiste. Spinoza's broer Gabriel overleed aan de pest, en ook verschillende vrienden, waaronder Simon Joosten de Vries en Pieter Balling, werden getroffen door de ziekte. De pestepidemie stelde Spinoza's geloof in de rationaliteit van de natuur op de proef. In een brief aan Pieter Balling, die geloofde dat hij een voorteken had gehad van de dood van zijn zoon, probeerde Spinoza zijn vriend gerust te stellen door de ervaring te verklaren als een product van de verbeelding.

Ondanks de relatieve vrijheid van denken in de Nederlandse Republiek, bleef de dreiging van vervolging voor Spinoza's radicale ideeën aanwezig. In 1663 publiceerde hij zijn eerste boek, *De Principes van de Cartesiaanse Filosofie*, onder zijn eigen naam, maar in het Latijn om de aandacht van de calvinistische autoriteiten te vermijden. Spinoza vreesde de gevaren van het publiceren van zijn ideeën in het Nederlands, omdat dit tot een verbod zou kunnen leiden.

De "Donkere Jaren" waren een periode van groei en verlies voor Spinoza. Hij ontwikkelde zijn eigen filosofische systeem, maar verloor ook dierbaren aan de pest. De dreiging van vervolging dwong hem tot voorzichtigheid in het publiceren van zijn ideeën. Deze jaren legden de basis voor Spinoza's latere werk, waarin hij zijn radicale visie op God, de natuur en de menselijke vrijheid zou uitwerken.

6. Ver van de drukte

Spinoza's vestigde zich in 1669 in Voorburg. De periode in Voorburg wordt gekenmerkt door zijn groeiende betrokkenheid bij politieke debatten, zijn pogingen om zijn centrale filosofische werk, de *Ethica*, te publiceren, en zijn contacten met prominente intellectuelen. Spinoza verhuisde naar Voorburg vanwege de rustige omgeving en de nabijheid van Den Haag, het politieke centrum van de Nederlandse Republiek. Hij woonde eerst bij de weduwe van een advocaat en later bij de schilder Hendrick van der Spycck.

Hij leidde een eenvoudig leven, bracht veel tijd door met studeren en schrijven en had weinig behoefte aan sociale contacten buiten zijn directe omgeving. Hij genoot van eenvoudige pleziertjes, zoals schaken.

Spinoza's verhuizing naar Voorburg viel samen met een periode van toenemende politieke spanningen in de Nederlandse Republiek. De oorlog met Engeland en Frankrijk, en de groeiende populariteit van de jonge prins Willem van Oranje, ondermijnden het bewind van Johan de Witt en de regenten. Spinoza was een fervent aanhanger van de republikeinse idealen van De Witt, en hij verdedigde de vrijheid van denken en meningsuiting in zijn *Theologisch-politiek traktaat* (1670). Hij zag de toenemende invloed van de calvinistische kerk en de orangisten als een bedreiging voor de stabiliteit van de republiek.

Ondanks zijn teruggetrokken levensstijl, onderhield Spinoza contacten met verschillende prominente intellectuelen. Hij correspondeerde onder meer met Henry Oldenburg, secretaris van de Royal Society in Londen, over wetenschappelijke en filosofische kwesties. Hij ontmoette ook Gottfried Wilhelm Leibniz, een van de grootste denkers van zijn tijd, die hem in 1676 in Den Haag bezocht. Ze bespraken Spinoza's filosofie, de Nederlandse politiek en andere onderwerpen.

Spinoza trok ook een aantal nieuwe volgelingen aan, waaronder de jonge Duitse intellectuelen Georg Hermann Schuller en Ehrenfried Walther von Tschirnhaus. Ze correspondeerden met Spinoza over zijn filosofie en hielpen hem bij het verspreiden van zijn ideeën.

Spinoza's reputatie als een gevaarlijke atheïst en politiek radicaal groeide in de jaren na de publicatie van het *Theologisch-politiek traktaat*. Hij werd aangevallen door calvinistische theologen, die zijn werk veroordeelden als godslasterlijk en subversief. Maar ondanks de controverse bleef Spinoza vasthouden aan zijn principes en verdedigde hij de vrijheid van denken en meningsuiting.

7. Seculiere verlossing

De 17e eeuw was een tijdperk gekenmerkt door zowel wetenschappelijke vooruitgang als een sterk geloof in het millennium, de eindtijd ("het duizendjarig rijk"). Deze twee schijnbaar tegengestelde trends bestonden naast elkaar en beïnvloedden het denken van velen, waaronder prominente wetenschappers zoals Isaac Newton en Robert Boyle. In de Nederlandse Republiek, waar Spinoza woonde, waren veel mensen constant op zoek naar tekenen van goddelijke interventie, gedreven door hoop en angst te midden van pestuitbraken en politieke onrust.

Spinoza kende verschillende millennialisten, zoals Serrarius en Henry Oldenburg, die geloofden in de naderende wederkomst van Christus en de vestiging van een nieuw tijdperk van gerechtigheid.

Spinoza verwierp het idee van bovennatuurlijke interventie en wonderen. Hij zag de natuur als een systeem dat wordt beheerst door onveranderlijke wetten en zag voorspellingen en profetieën als producten van de verbeelding en menselijke interpretatie.

In een brief aan Pieter Balling, die dacht een voorteken te hebben gekregen van de dood van zijn zoon, legde Spinoza uit dat zulke ervaringen voortkomen uit de emotionele toestand van de persoon en niet uit een bovennatuurlijke boodschap. Hij stelde dat de verbeelding "dezelve voetstappen volgt als het verstand" en beelden creëert die onze diepste angsten en verlangens weerspiegelen.

Spinoza's concept van verlossing was radicaal anders dan de religieuze opvatting. Hij zag verlossing niet als een externe beloning of straf, maar als een innerlijke transformatie die voortkomt uit zelfkennis en begrip van de natuurwetten. In de *Ethica* stelt hij dat een vrij mens niet wordt beheerst door angst voor de dood, maar leeft in overeenstemming met de rede en streeft ernaar zijn bestaan te behouden op basis van rationeel eigenbelang. Spinoza's filosofie benadrukt de verbondenheid van de mens met de natuur en beschouwt rede en intuïtie als instrumenten om de waarheid te begrijpen en te leven in harmonie met de kosmische orde (natuurwetten).

De verlossing die Spinoza aanbiedt is niet gebaseerd op geloof in een externe godheid, maar op het cultiveren van innerlijke vrijheid door middel van zelfkennis en het overwinnen van destructieve emoties. Spinoza's filosofie kan worden gezien als een vorm van seculier humanisme. Hij plaatst de mens, als onderdeel van God/Natuur centraal in zijn denken en benadrukt het belang van rede, ethiek en de zoektocht naar geluk, los van religieuze dogma's.

Zijn ideeën over tolerantie, vrijheid van meningsuiting en de scheiding van kerk en staat

waren revolutionair voor zijn tijd en hebben de Verlichting en het moderne denken beïnvloed.

8. Radicale Verlichting

De Nederlandse Republiek was in de 17e eeuw een unieke omgeving voor relatieve intellectuele vrijheid en tolerantie. De focus op handel en commercie, en de relatieve afwezigheid van een sterke centrale autoriteit creëerden een klimaat waarin andersdenkenden meer ruimte kregen dan in andere Europese landen.

De Radicale Verlichting, die ontstond tegen de achtergrond van de vrijheid van denken, was een stroming die de rede centraal stelde en pleitte voor de scheiding van kerk en staat. Denkers uit deze stroming, zoals Hugo de Groot, Pieter en Johan de la Court, en Franciscus van den Enden, beïnvloedden Spinoza's denken over politiek en religie.

De la Court betoogde dat vrijhandel essentieel was voor vrijheid en dat overheden de handel zo min mogelijk moesten belemmeren. Deze ideeën vonden weerklank bij Spinoza, die ook geloofde in de verbondenheid van economische en politieke vrijheid. Van den Enden, een radicale republikein en voorstander van democratie, pleitte voor sociale gelijkheid, vrijheid van meningsuiting en volkssoevereiniteit. Spinoza deelde veel van deze opvattingen en zag democratie als de beste regeringsvorm om individuele vrijheid te beschermen.

Andere belangrijke figuren in de Radicale Verlichting waren Adriaan Koerbagh en Lodewijk Meijer, die probeerden kennis te verspreiden onder de gewone bevolking door wetenschappelijke en religieuze teksten in het Nederlands te vertalen. Hun werk was controversieel en ze werden vervolgd vanwege hun opvattingen, wat de grenzen van de tolerantie in de Republiek illustreert.

Spinoza's *Theologisch-politiek traktaat* was een belangrijke bijdrage aan de Radicale Verlichting. In dit werk pleitte hij voor vrijheid van meningsuiting en bekritiseerde hij de macht van de kerk en de misinterpretatie van de Bijbel.

Spinoza's filosofie, met zijn nadruk op rationaliteit, zelfkennis en de verbondenheid van de mens met de natuur, bood een seculier alternatief voor religieuze dogma's en autoriteit. Hoewel Spinoza geen populist was en geloofde dat niet alle mensen gemakkelijk verlicht konden worden, deelde hij de idealen van de Radicale Verlichting en streefde hij ernaar kennis te verspreiden onder "verstandige mensen".

De groeiende populariteit van prins Willem van Oranje en de toenemende invloed van de calvinistische kerk maakten de positie van vrijdenkers zoals Spinoza kwetsbaarder. De moord op de gebroeders De Witt in 1672 was een keerpunt in de Nederlandse politiek en markeerde het einde van de relatieve tolerantie die de Republiek had gekenmerkt.

Spinoza was zich bewust van de gevaren en was voorzichtig met het publiceren van zijn meest radicale werk, de *Ethica*. Hij koos ervoor om zijn naam niet te verbinden aan sommige van zijn publicaties en probeerde publicatie van een Nederlandse vertaling van het *Traktaat* te voorkomen, uit angst voor vervolging.

9. Volkswuede

In 1669 verhuisde Spinoza van Voorburg naar Den Haag, deels vanwege zijn verslechterende gezondheid door tuberculose. De verhuizing bracht hem dicht bij het centrum van de politieke macht, waar hij contact had met "mensen met een hoge status," waaronder mogelijk "meisjes van goede afkomst." Den Haag had een meer aristocratische sfeer dan Amsterdam, met een voorkeur voor Franse manieren en hoffelijkheid. Hoewel Spinoza zelf geen snob was, maakte hij wel een onderscheid tussen "verstandige mensen," die openstonden voor filosofie, en de "gewone mensen," die zich lieten leiden door hun emoties.

Spinoza's verhuizing viel samen met de publicatie van zijn *Theologisch-politiek traktaat* in 1670, een werk dat controverser veroorzaakte en hem kwetsbaar maakte voor kritiek van zowel calvinistische predikanten als cartesianen.

Spinoza was zich bewust van de macht van emoties, met name angst en religieus fanatisme, in het beïnvloeden van het volk. Hij zag religieuze rituelen en dogma's als een manier om de massa te controleren, maar geloofde ook dat deze praktijken meer kwaad dan goed deden.

In zijn *Ethica* analyseert Spinoza emoties zoals berouw en nederigheid, en stelt dat deze, hoewel niet gebaseerd op rede, toch een praktische functie kunnen hebben in het handhaven van de orde. Hij suggereert dat mensen met een "zwak ontwikkelde rede" door angst en schaamte kunnen worden geleid om uiteindelijk "volgens de rede te leven." Deze ogenschijnlijk tegenstrijdige houding ten opzichte van emoties en het volk reflecteert Spinoza's complexe visie op de relatie tussen rede en passie. Hij geloofde in de kracht van de rede om individuen te bevrijden, maar erkende ook de hardnekkige invloed van emoties, vooral in de politiek.

1672 was een rampzalig jaar voor de Nederlandse Republiek. De Tweede Engels-Nederlandse Oorlog en de invasie van Lodewijk XIV leidden tot politieke chaos, economische onrust en wijdverbreide angst. Te midden van deze crisis werd de regering van Johan de Witt steeds kwetsbaarder. De orangisten, gesteund door de calvinistische kerk, kregen meer invloed en beschuldigden De Witt van verraad en incompetentie. De volkswuede richtte zich op de gebroeders De Witt, die werden gezien als verantwoordelijk voor de nederlagen van de Republiek. Religieuze leiders wakkerden het fanatisme aan en beschuldigden de De Witts van het dienen van de duivel.

In augustus 1672 werden Johan en Cornelis de Witt in Den Haag gelyncht door een woedende menigte. De gruwelijke details van de moord, beschreven in het hoofdstuk, illustreren de gewelddadige kracht van religieuze en politieke intolerantie.

Spinoza was geschokt door de moord op de De Witts, die hij van dichtbij meemaakte. De gebeurtenissen markeerden een omslagpunt in de Nederlandse Republiek, met toenemende onderdrukking van vrijdenken en tolerantie. Hoewel Spinoza's *Traktaat* al voor de moord op De Witt kritiek had gekregen, werd de roep om censuur na het Rampjaar luider. In 1674 werd het boek, samen met werken van Hobbes en Meijer,

officieel verboden door het hoogste gerechtshof van Holland.

De opkomst van prins Willem III als stadhouder luidde een nieuw tijdperk in, gekenmerkt door een conservatievere politieke en religieuze agenda. Spinoza's filosofie, met zijn nadruk op rede en vrijheid van denken, werd als een bedreiging gezien voor de gevestigde orde. Ondanks de toenemende beperkingen bleef Spinoza vasthouden aan zijn principes. Zijn werk, hoewel vaak anoniem gepubliceerd, circuleerde ondergronds en inspireerde latere generaties denkers die streefden naar een meer verlichte en tolerante wereld.

10. Eenzaam aan de top

De laatste jaren van Spinoza's leven werden gekenmerkt door toenemende eenzaamheid, intellectuele uitdagingen en de voortdurende dreiging van censuur en vervolging.

In 1673, tijdens de Franse bezetting van de Nederlandse Republiek, ontving Spinoza een onverwachte uitnodiging van kolonel Jean-Baptiste Stouppé, een officier in het leger van Lodewijk XIV. Stouppé was geïnteresseerd in Spinoza's filosofie en bood hem aan om zijn werk op te dragen aan de Franse koning. Deze uitnodiging was opmerkelijk, gezien Spinoza's afkeer van de Franse bezetting en zijn steun voor de Nederlandse Republiek. Hij was zich bewust van de wreedheden die het Franse leger had begaan en zou waarschijnlijk geen sympathie hebben gehad voor de bezetters. Toch besloot Spinoza om Stouppé te ontmoeten, mogelijk uit eenzaamheid en intellectuele nieuwsgierigheid. De moord op de gebroeders De Witt en de opkomst van prins Willem III hadden de politieke sfeer in Den Haag veranderd en Spinoza's positie kwetsbaarder gemaakt.

Na het Rampjaar 1672 en de moord op de De Witts werd de vrijheid van meningsuiting in de Nederlandse Republiek steeds meer beperkt. Spinoza's *Theologisch-politiek traktaat* werd in 1674 officieel verboden en hij werd beschuldigd van atheïsme en het ondermijnen van de christelijke religie.

Spinoza bleef werken aan zijn *Ethica* en correspondeerde met een kleine groep trouwe volgelingen, waaronder de Duitse geleerden Ehrenfried Walther von Tschirnhaus en Gottfried Wilhelm Leibniz.

De eenzaamheid die Spinoza ervoer, zowel intellectueel als sociaal, wordt door de Jan Buruma benadrukt. Hij verloor vrienden door de dood en emigratie, en werd geconfronteerd met wantrouwen en vijandigheid van de bredere samenleving.

Toch bleef Spinoza vasthouden aan zijn principes van rede, vrijheid en de zoektocht naar waarheid. Zijn werk, hoewel vaak onderdrukt en verkeerd begrepen, zou later een blijvende invloed hebben op de Verlichting en de ontwikkeling van het moderne denken.

11 Zijn laatste adem

Tegen het einde van zijn leven, gekweld door tuberculose en de gevolgen van het inademen van glasdeeltjes, werd Spinoza geconfronteerd met een verontrustende brief

van Albert Burgh, een voormalige student van Franciscus van den Enden die hij al jaren kende. Burgh, ooit een veelbelovende jonge intellectueel, was tot katholicisme bekeerd en had zich tot religieus fanatisme gekeerd. Hij verweet Spinoza dat hij was misleid door de duivel en smeekte hem om boete te doen voor zijn "goddeloze" filosofie.

Spinoza reageerde met een felle brief, waarin hij Burghs fanatisme veroordeelde en zijn eigen filosofische principes verdedigde. Hij vergeleek Burgh met een "Farizeeër", een term die hij gebruikte om hypocrisie en dogmatisme aan te duiden.

Ondanks zijn verslechterende gezondheid bleef Spinoza werken aan zijn filosofische projecten. Hij schreef aan zijn *Compendium grammatices linguae hebraeae*, een Hebreeuwse grammatica, en legde de laatste hand aan zijn *Staatkundige verhandeling*, die uiteindelijk onvoltooid bleef.

Spinoza's houding ten opzichte van de dood was standvastig en sereen. In overeenstemming met zijn filosofie, die de dood zag als een natuurlijk onderdeel van het leven, vermeed hij zelfmedelijden en richtte hij zich op het leven in het huidige moment.

In zijn "Staatkundige verhandeling" pleitte Spinoza voor een stabiel en rechtvaardig politiek systeem, gebaseerd op de rede en het algemeen belang. Hij bekritiseerde de zwakke punten van de Nederlandse Republiek, met name de politieke onrust en het gebrek aan eensgezindheid. De laatste woorden van Spinoza's *Staatkundige verhandeling* benadrukken de noodzaak van een sterke en capabele regering om een samenleving te beschermen tegen interne conflicten en externe bedreigingen.

In februari 1677, op 44-jarige leeftijd, overleed Spinoza in zijn bescheiden woning in Den Haag, in het bijzijn van zijn huisbaas, Hendrick van der Spyck, en zijn vriend en arts, Lodewijk Meijer. De details van Spinoza's laatste uren, beschreven door Van der Spyck aan Colerus, illustreren zijn kalmte en waardigheid in het aangezicht van de dood. Hij at met smaak kippensoep, rookte een pijp en praatte met zijn huisbaas over alledaagse zaken.

Na Spinoza's dood werd een veiling gehouden van zijn bescheiden bezittingen, waaronder zijn boeken, instrumenten voor het slijpen van lenzen en het gekoesterde bed van zijn ouders.

Hoewel Spinoza tijdens zijn leven werd geconfronteerd met censuur, vervolging en eenzaamheid, bleven zijn ideeën voortleven en beïnvloedden ze latere generaties denkers, waaronder prominente figuren als Gottfried Wilhelm Leibniz en Albert Einstein.

12. Spinozisme

Na Spinoza's dood overwoog zijn volgeling Schuller om de *Ethica* te publiceren met steun van de hertog van Brunswijk-Lüneburg, maar dit plan ging niet door. Uiteindelijk besloten Schuller en Spinoza's Amsterdamse vrienden om zijn werken, waaronder de *Ethica*, de *Staatkundige verhandeling* en de *Verhandeling over de verbetering van het verstand*, uit te geven, zowel in het Latijn als in het Nederlands. De publicatie van deze

Nagelate schriften was riskant. Om de autoriteiten te misleiden, werd alleen Spinoza's initialen, B.d.S., op de omslag vermeld, en werd de naam van de uitgever, Jan Rieuwertsz, weggelaten. Ondanks deze voorzorgsmaatregelen bleven Spinoza's ideeën circuleren. Drie jaar na zijn dood erkende een van zijn voormalige critici dat Spinoza's argumenten "veel mensen" van de "verering van de ware God" hadden verwijderd. Omdat Spinoza's boeken niet openlijk konden worden uitgegeven, werden zijn ideeën verspreid via alternatieve kanalen, zoals fictie en reisverhalen. Zelfs zijn meest fervente aanhangers moesten hun bewondering vaak verbergen, uit angst voor repercussies. De term "spinozisme" werd een scheldwoord, gebruikt om iedereen te besmeuren die afweek van de officiële kerkelijke leer. Iedereen met een sceptische kijk op religie, ongeacht of ze Spinoza daadwerkelijk hadden gelezen, kon als "spinozist" worden neergezet.

Deze trend illustreert hoe Spinoza's ideeën vaak werden verdraaid en misbruikt. Zo beschuldigde men hem van het propageren van "losbandig gedrag", terwijl hij juist pleitte voor een leven geleid door rede en de beheersing van de emoties.

Ondanks misinterpretaties en verkettering hadden Spinoza's ideeën een enorme invloed op de intellectuele geschiedenis van Europa. De Verlichting, de Franse Revolutie, liberale democratie, socialisme, en zelfs (op een verwrongen manier) fascisme vertonen allemaal sporen van Spinoza's denken.

Voor seculiere joden, bood Spinoza een manier om hun Joodse afkomst te combineren met modern rationalisme. Zijn seculiere benadering van de Hebreeuwse taal, zoals geïllustreerd in zijn onvoltooide *Compendium grammatices linguae hebraeae*, diende als een voorbeeld.

In de 21e eeuw is Spinoza's filosofie springlevend. Neurowetenschappers zien hem als een voorloper van hun vakgebied.

Spinoza's nadruk op rationaliteit, tolerantie, en de bestrijding van dogma is vandaag de dag relevanter dan ooit. In een tijdperk gekenmerkt door extremisme, identiteitspolitiek en religieus fanatisme, herinnert Spinoza ons aan het belang van kritisch denken en intellectuele vrijheid. Zijn waarschuwing tegen onredelijkheid, angst, en conformisme is even actueel als in de 17e eeuw. Spinoza's filosofie blijft een bron van inspiratie voor iedereen die streeft naar een rechtvaardige en verlichte wereld, waarin rede en vrijheid centraal staan.



Spinoza, Filosoof van de vrijheid

Oorspronkelijke titel: Spinoza, Freedom's Messiah

Door: Ian Buruma

Vertaling: Alexander van Kesteren

Uitgeverij: [Atlas contact](#)

ISBN: 9789045051116

Publicatie: 24 oktober 2024

Recensie:

<https://www.filosofie.nl/ian-buruma-volgens-spinoza-kunnen-we-zelfs-onze-wil-verklaren-met-de-natuurwetten/>